

VINCE LÁSZLÓ

EGYETEMI LEGENDÁRIUM – EMLÉKEK, TÖREDÉKEK
A DEBRECENI TUDOMÁNYEGYETEM
TÖRTÉNETÉBŐL*

A szöveget gondozta és jegyzetekkel ellátta: Mudrák József

III. rész

MEMOIRS OF LÁSZLÓ VINCE, PART III. László Vince was first employed by the University of Debrecen in 1951, as a stenographer at the University Study Notes Office. When this office was dismantled, from 1952 he worked at the Registrar's Office of the School of Arts. In 1956 he was transferred to the Rector's Office, where, in 1972, he was promoted to head the department of international programs. This position, which he held until his retirement in 1990, was actually equivalent to the rank of rector's secretary. During his years of employment he acquired an enormous amount of experience, which was partly due to the fact that in the 1950s he could still talk to the representatives of the previous political order. His detailed but strongly subjective reminiscences – supplemented with necessary footnoting pertaining to the sources used – is published here as the third part of three interrelated texts.

Nehéz idők 2.

Mindössze néhány hete lehettem az egyetemen, amikor titkára útján a rektor (dr. Bog-nár Rezső) hívatott, még hozzá jegyzőkönyv készítése céljából. Egy fegyelmi tárgyalásra kellett beülnöm, amit azért rendelt el a rektor, mert egy pártvezetőségi ülés után botrányos jelenetekre került sor a hivatalban. Az történt, hogy az egyik vezetőségi tag fájlalta a gyomrát, és a szolgálatkész rektori titkár (szintén a vezetőség tagja) felajánlotta gyógykezelés céljából a rektor reprezentációs italkészletét. Tény, hogy a kúra kiterjedt vala-

* Vince László (Budapest, 1930.–Debrecen, 2011.) 1951-től 1990-i nyugdíjba vonulásáig állt az egyetem alkalmazásában. (Családi nevét [Vincze] az 1970-es évektől fogva használta Vince alakban). 1956-ban helyezték át a Rektori Hivatalba, ahol előbb előadóként, majd főelőadóként dolgozott, 1972-től külügyi csoportvezető volt. Gyakorlatilag rektori titkári feladatot látott el. Hivatali éve alatt hatalmas egyetemtörténeti ismeretre tett szert, az 1950-es években még tudott beszélni az előző rendszer szemtanúival is. Folyóiratunkban visszaemlékezéséből ennek az életpályának csak az 1956-os forradalomig terjedő, nagyobb érdeklődésre számot tartó részét közöljük, amely a megelőző évek eseményeire vonatkozó számos utalást is magában foglal. (Mivel a szövegnek ez a része is meghaladja egyetlen közlemény terjedelmét, közlését két egymást követő számban tesszük meg.) A visszaemlékezésben említett önéletrajzi adatok ugyanakkor feleslegessé teszik, hogy ezeket külön jegyzetben megismételjük.

mennyi résztvevőre, és a gyógykezelés hangos nótázásba váltott a rektori titkárságon, nyitott ablakoknál, időnként az íróasztalok tetején végzett mutatványokkal, mert az egyik vendég kabátját a csillárról kellett leszedni. Az esetnek elég sok hallgatója volt, de az egyetem elől az asztalokon végzett produkciót szemlélni is lehetett. A nótaműsoron néhány meglehetősen trágár nóta is szerepelt. A fegyelmi biztosnak és az eljárás alá vont rangos oktatóknak egyaránt kínos esetet nem lehetett eltussolni. A résztvevők közül Rapcsák András, Fényes Imre professzorokra, Gergely Arthur kari titkárra emlékszem, és Balogh József rektori titkár neve jut eszembe.

Véget érvin a kihallgatás és az érdekeltek kiküldése után az ítélet meghozatván, gyorsan kerekelt oldottam, hogy minél rövidebb ideig legyek tanúja a sok jeles közéleti személyiség kinszenvedésének, és hogy ne is legyek tanúja az elmarasztalás kihirdetésének. De a folyosóról visszahívtak. A rektor is szabadulni akart a kellemetlen feladattól, ezért felkérte a jegyzőkönyvvezetőt, hogy hirdesse ki a fegyelmi ítéletet. Nem volt könnyű feladat felolvasnom, hogy ki hogy s mint vétett a szocialista erkölcs és a társadalmi tulajdon ellen, s hogy a különféle megrovások mellett kinek-kinek mennyi italmenűt kellett vásárolni. Emlékszem, az abban az időben divatos *meggyelleke* nevű likőr volt a legkapósabb.

Első egyetemi munkahelyem a jegyzetiroda volt. Velem egyidejűleg kinevezett vezetőjét egy darabig munkáskádernek véltem, nemcsak kék munkaköpenye miatt, hanem azért is, mert semmi gyakorlata nem volt a hivatali munkában, de még csak érzéke sem volt hozzá. Néhány nap múlva egy levélen nagy meglepetéssel fedeztem fel neve előtt a dr-t. Kiderült: néhány éve a jogi karon végzett.¹ Hetek teltek el, amíg a jegyzetiroda helyzetét, készletét, kintlévőseit sikerült rendeznünk. Az előző jegyzetfelelős egy szigorló orvosnő² volt, aki hihetetlen káoszt hagyott az utódokra. Hosszú hónapokig reklamálta a Jegyzetellátó és Tankönyvkiadó a követeléseit, de aztán belenyugodtak a veszteségbe. Évtizedek múlva a jegyzőkönyvekből tudtam meg, hogy az a fejtelenség, amibe bennünket az egyetem gazdasági vezetése alávaló módon beleugrasztott, már évek óta fennállt, és a tanácsüléseken gyakori téma volt a felelőtlen gazdálkodás, még inkább a teljes nemtörődömség következtében kialakult káosz.

Jó egy év múlva a BTK dékánja, a színes egyéniségű, melegszívű, ám szélsőségektől sem mentes Gunda Béla³ professzor átkért a Dékáni Hivatalhoz, ahol – mint már említettem – egykori polgári iskolai tanárok kiegészítő levelező képzésének a szervezése volt a feladatom. Az egyetlen ilyen szakembereket képező intézmény a háború előtt Szegeden volt, akkori vélekedés szerint a maguk nemében jó tanárokat képzett a mai

¹ Kovács Imre (Abádszalók, 1925.–?) jogot végzett a Debreceni Tudományegyetemen. 1951-től az egyetemi Jegyzetiroda vezetője, 1952-ben a Rektori Hivatalban előadói álláson statisztikus. Később Szolnokon vállalati statisztikus.

² Zabosné Haraszti Erzsébet (Debrecen, 1923.–?) orvostanhallgató, 1951-ben pár hónapig az egyetemi Jegyzetiroda vezetője.

³ Gunda Béla (Temesfüves, 1911.–Debrecen, 1994.) a Néprajzi Múzeum tisztviselője, 1943-tól a kolozsvári Ferenc József, majd Bolyai Egyetemen a néprajzprofesszora. 1949-től a KLTE Néprajzi Tanácskének alapító tanszékvezető egyetemi tanára 1982-es nyugdíjazásáig.

általános iskolák felső tagozatának megfelelő korú gyermekek oktatására. Örömmel vettem az önállósággal járó, erőt próbáló feladatot. Színes volt a képzésben résztvevők összetétele: volt köztük aktív művelődési miniszter, zsidó főkantor, Eötvös-egyetemi adjunktus, és olyan tanárok is, akik már leépültek tanítványaik szintjére. A képzés kari felelőse az egyetem későbbi nagy örege, Bán Imre⁴ volt, akit akkoriban neveztek ki több évtizedes gyöngyösi tanárkodás után a Magyar Intézetbe adjunktusnak. A legnagyobb gondot mindig a konferenciákra meghívott tanárok elszállásolása jelentette, ami szintén az én feladatom volt. Az egyetem kollégiumaiban hihetetlen volt a zsúfoltság, még az emeletes ágyakon sem akadt egyetlen üres hely sem. A város iskoláinál hasonló volt a helyzet, és emellett ezek a kollégiumok még a Benczúrnál is szegényesebbek voltak. Egy levelezőkonferenciára egy alkalommal csak két hodályszerű hálótermet tudtam szerezni a Benczúrban, mégpedig abban az alagsori traktusban, amelyből egy húsüzem csak néhány napja költözött ki, és a válaszfalat Burai bácsi, az egyetem egyetlen kőművese a megérkezés napján húzta fel, és azon izgultunk, hogy mire az első vendég megjön, legalább a mennyezetig érjen a nemeket elkülönítő válaszfal. De aludtak levelezőink harmadosztályú szakmunkásképző otthonok rozsdás vaságyain, egyszer még a Református Kollégium Dísztermében is. Ez akkor történt, amikor egyik napról a másikra a szovjet katonaság néhány hétre igénybe vette a Benczúrt, akkori gúnynevén: Kocsedót (utalás az akkor zajló amerikai-koreai háború egyik legnagyobb ütközetének színhelyére, hogy ti. nálunk is hasonlóak a viszonyok). Egyébként két éven belül ekkor már másodjára fenyegettek meg szabotálással, ami akkoriban nem volt ritka. Először a TTK hallgatói pártszervezetének egy szangvinikus korifeusa támadt rám, még a tettlegességhez sem sok hiányzott, amikor nem adtunk hitelbe a hallgatóknak az ösztöndíjfizetésig néhány jegyzetoldalt, most meg a szerény elszállásolást tette szóvá a húsüzemből kialakított hálóteremben egy túrkevei tanerő, és a Szabad Nép megyei tudósítójának nevét követelte tőlem, hogy országos botrányt kavarjon a továbbképzés elszabotálásából. (Ez éppen akkor történt, amikor korán reggel bementem a vendégekhez, hogy magyarázatot adjak a szükségszállásért, és elnézésüket is kérjem a háborús időkre emlékeztető körülményekért.) Említett barátunk a vakolatlan közfal tövében éppen reggeli toalettjét készítette, kis üvegcséből otkolont permetezve orcájára. Aztán a felbőszült káder egy nap alatt annyi baklövést csinált, amit helyre kellett hoznom, hogy estére már a kedvemet ke-reste. A többség azonban látta erőfeszítéseimet, és inkább hálás volt az érdekükben buzgólkodó gyerekembernek: feleannyi idős ha voltam, mint a legfiatalabb átképzős.

Még egy történet kívánczik ide másfél éves bölcsészkarai működésem idejéből. 1950-ben volt az I. Békekölcsön jegyzése, és természetesen a hallgatóknak is illett egyhavi ösztöndíjukat lejegyezni. Aki ezt nem tette, neve rövidesen kikerült a „villámra”. Ezek sebtyben kiragasztott dicsőség- vagy szegyséntáblák voltak, felső részükön egy olyan villámbrázolással, mint amilyennel az áramütés veszélyére szoktak figyelmeztet-

⁴ Bán Imre (Budapest, 1905.–Debrecen, 1990.) 1930-tól a gyöngyösi gimnázium tanára, 1952-től a KLTE Régi Magyar Irodalmi Tanszékén adjunktus, 1954-től docens, 1961-től 1976-os nyugdíjazásáig egyetemi tanár.

tetni a lámpaoszlopon, és erre írták ki elmarasztaló vagy dicsérő szöveg kíséretében a lemaradókat vagy a túljegyzőket. Valamikor 1952 nyarán kaptuk meg az OTP-től a kötvényeket, amiket nyomban ajánlott levélben postáztunk a hallgatónak. Egy hónap múlva az OTP reklamálta az átvételi elismervényeket. Kiderült, hogy jogszabály szerint a kötvényeket csakis aláírás ellenében lehetett volna átadni, és erre nem gondoltunk. Ajánlgattuk az OTP-nek, hogy bemutatjuk a postakönyvet az elküldés bizonyítékául, de elutasították, és azt ajánlották, hogy az elismervényeket pótoljuk *rugalmasan*. Értettünk a szóból, és mivel a posta egyetlen kötvényt sem hozott vissza, nem volt mit tennünk, az egész tanulmányi osztály (élén Balogh Jánossal, a későbbi személyzeti vezetővel⁵) egy napig csak átvételi elismervényeket készített, bizony ez hamisítás volt a javából! Karácsonyig nem is volt semmi baj. Ekkor azonban levelet kaptunk a Lúdas Matyi *Le a bürokráciával!* rovatától, amely időnként ügyészkedett is. A levélben az állt, hogy egy Piukovics P. Lukács nevű hallgatónk (aki időközben átiratkozott a Szegedi Tudományegyetemre) a debreceni OTP-nél a kötvényeit reklamálta, és itt azzal utasították el: ugyan mit akar, náluk van az aláírása az átvételről. Ekkor fordult barátunk a laphoz. Közölték velünk: ha egy héten belül nem tisztázzuk magunkat, feljelentik az osztályt az ügyészségen. Megnéztük a törvénykönyvet: a fontosnak vélt állami dokumentummal való visszaéléseket 2-től 5 évig terjedő börtönnel büntették. A hallgató a jugoszláv határ közelében, a Bácsalmás szomszédságában lévő Mátételke melletti tanyavilágban lakott.

Naponta többször telefonáltunk és táviratoztunk a falu postamesterének, kérve a küldemény megérkezésének visszaigazolását, de rendre kiterő válaszokat kaptunk. A határidő vésszen közelgett, lépniünk kellett. Közben a januári hőmérséklet mínusz 20 fok alá csökkent, hófúvás miatt a vasúti közlekedés bizonytalan lett, és csak azt lehetett tudni, hogy Ceglédig biztosan járnak a vonatok. Kollégánóm férje rendőrőrmester volt, kaptam tőle csizmát és hosszú gatyát, és belső zsebemben néhány saját kötvénnyel meg egy üveg rummal nekivágtam a zimankónak. (Akkoriban a rum volt a dolgozó nép itala, olyanféle, mint később a cseresznye.) Háromszori átszállással érkeztem késő este Bácsalmásra, és valami gyanús helyen megszállva hajnalban gyalog indultam Mátételkére, egyenesen a kis postahivatalba. Az öreg postamester azzal fogadott: éjszaka megtalálta küldeményünket elődei szennyesei között, és lovas postással éjnek évadján kézbesítette is a címzettnek, itt van az átvételről az aláírás.

Nyomban a tanyára indultam, és a tanyabokorhoz érve kérdezősködtem Piukovicsék felől. Nem akarom hosszúra nyújtani: a harmadik helyen találtam rájuk, mert először Piukovics Vendel tanyájába irányítottak, amikor pedig Lukácsék tanyáját kerestem, F. Lukácsét mutatták, én pedig P. Lukácsékhoz igyekeztem. Egykori hallgatónk egy kockás dunna alatt húzta a lóbórt, hiszen éjszaka nem volt nyugalma, mert felzavarta a lovas postás. Amikor édesanyja megtudta jövetelem okát, sopánkodott és mocskolta

⁵ Balogh János (Bakta, 1929.–Debrecen, 2010.) 1951-től a BTK Tanulmányi Osztályon dolgozott, 1952-től osztályvezető. 1971-től a Személyzeti Osztály vezetője 1991-es nyugdíjazásáig, emellett 1964-től a Történelmi Intézetben félállású adjunktus.

fiát: úgy-e mondtam, hogy baj lesz abból a levélből. Nagy bajában a néninek voltam én professzor úr, még talán rektor is, térült-fordult, és került az asztalra kolbász meg pálinka, sütötte a rántottát, csak hogy a kedvemben járjon.

A fiúval együtt mentünk vissza a postára, lediktáltam neki az OTP-hez küldendő levelet a feljelentés visszavonásáról, Gunda Béla dékánnak meg a bocsánatkéréséről. A postamester biciklijén indultam vissza Bácsalmásra, nagy hóban, tanyasi kutyáktól megzavarva, de végtelen boldogsággal. Piukovics pedig gyalog jött utánam, hogy a bácsalmási postáról, ahol a biciklit majd leadom, hazavigye a járművet. Amint kiderült, a baj abból származott, hogy az öreg postamestert – gyakori internálásai idején – rendre buta kis gyereklányok helyettesítették. Az öreget csak nemrég helyezték vissza. Az volt ellene a vád, hogy Horthy Miklós unokaöccse. Úgy látszik, nem gondoltak arra a feljelentők: hát lehet a legfőbb hadúr közeli rokonságában egy bunyevác, falusi postamester? Nem vicc, valóság: a postamestert is, meg a tanácselnököt is, akihez elmentem a határsávbelépő igazolványt aláíratni, hiszen a falu alig 10 km-re volt a jugoszláv határtól, egyszóval mindkettőt ugyancsak Piukovicsnak hívták.

A Bölcsészkaron tanúja voltam egy máig emlékezetes fegyelmi ügynek is. Balatinác Jeromos kiváló előmenetelű történelem szakos hallgató néhány évvel idősebb volt társainál. Szülei elesett tsz-tagok, akik rajta kívül még öt gyermeket neveltek fel, akik szintén tsz-ben dolgoztak. Csak a fegyelmi eljárás során tudtam meg, hogy Balatinác papi szeminárium elvégzése után került az egyetemre, beírva életrajzába előéletét is. Tipikus eset: a falusi plébános felismerte a gyerek ragyogó tehetségét, és tanulmányait támogatva egyházi pályára irányította. Balatinác az egyetemen zavartalanul folytatta tanulmányait, mígnem az egyetem gazdasági igazgatója, a már említett Németi János és jó barátja, Fábíán Sándor újságíró, akkoriban a Szabad Nép megyei tudósítója egyszer csak személyében felismerték azt a kispapot, akivel a mátraházi tudószanatóriumban együtt betegeskedtek. Meggyőződésük, hogy az egykori kispap személyében a klerikális reakció furakodott be az egyetemre, és ha nem tesznek ellene, végzés után a magyar ifjúságot fogja mételyezni. Fel is jelentik nyomban a dékánnál és azt is előadják, hogy amikor ők a szanatóriumban felszabadulási megemlékezést, Szabad Nép-félórát vagy politikai szemináriumot tartottak a betegek épülésére, Balatinác egyházi énekek tanításával, Biblia-órával vagy karácsonyi áhítattal igyekezett a betegeket elvonni a politikai képzéstől (hogy ők miért éppen a karácsonyi szentestén akarták szolgálni a betegek politikai fejlődését, annak megkérdezése nem volt időszerű). A feljelentők meggyőződése szerint ilyen megátalkodott reakciós személy nem lehet az egyetem hallgatója.

A fegyelmi biztos Barta János professzor volt. A több napig húzódó fegyelmi eljárás jegyzőkönyvét én készítettem, innen a tájékozottságom.

Nem lehetett Balatinácra semmi fegyelmi vétséget bizonyítani: kispap múltja a vezetés előtt ismert volt, fegyelmezetlenséget az egyetemen nem követett el, tanulmányi előmenetele kitűnő, politikai kifogásolni valót sem lehetett találni munkájában, mátraházi *bűneit* pedig csak a feljelentők bizonygatták. A két vádló megmozgatott mindent, és ennek hatására a párt iránt elkötelezett hallgatók, élükön Sch. Ferencsel olyannyira

tették is a dolgukat, hogy néhányukat a vizsgálóbiztos Barta professzor kénytelen volt megkérdezni: ugyan már hogyan is kerültek ennyien Mátraházára éppen Balatináczt betegeskedése idején? Ekkor derült ki, hogy a szanatórium küszöbét soha nem lépték át, és csak a feljelentőktől kapott információk alapján igyekeztek tanúsítani Balatináczt bűnösségét. A szerencsétlen hallgató egyetemi magatartásában többen azt találták a legnagyobb hibának, hogy vitatkozni mert egy-két marxizmus-leninizmus szemináriumi vezetővel. (Tudni kell, hogy az egy évvel korábban alakult tanszéknek kevés oktatója volt, és a szemináriumvezetőket a legharcosabb szellemiségű hallgatókból verbuválták. A papi szemináriumot végzett Balatináczt nyilván sokkal képzetesebb volt náluk. Mellette egyetlen tanú sem mert szólni.)

Az üldözés meghozta az eredményt: Balatináczt az ország összes egyeteméről kizárták. Néhány év múlva a minisztérium felajánlotta neki a továbbtanulás lehetőségét, ő azonban ekkor nem élt vele. Később diplomát szerzett, több nyelvvizsgát tett, és fordítóként dolgozott.

Amikor az egyetem megkövette az ellene elkövetettek miatt, szép levélben emlékezett egyetemi éveire, szót sem ejtve azokról, akik életét megkeserítették, és nagy tisztelettel szólt egykori tanáiról, mindenekelőtt Szabó István és Gunda Béla professzorokról, akiknek emberségét az ellene folyó eljárás idején is érezte.

Még egy politikai indítékú fegyelmi ügyet mondok el. Teszem ezt azért is, mert sértettjét soha nem rehabilitálták, és amikor az Egyetemi Tanács ezekkel a kérdésekkel foglalkozott, még csak meg sem említették ennek a szerencsétlen embernek a nevét, jóllehet az ügy néhány iratát a vizsgálóbiztosnak átadtam, tehát az eset ismert volt. Pozsár Ferencről van szó, az Egyetemi Könyvtár könyvkötészetének vezetőjéről. Középkorú, magas, vörös ember, aki bár meghúzta magát, tudott volt róla, hogy nem elkötelezett harcosa a szocialista építésnek, noha ténylegesen nem tett ellene semmit. Egyszer néhány könyvtári munkatárs beszélgetése során szó esett az amerikai munkanélküliségről is, és Pozsár olyasfélét mondott, hogy ő a fizetését bizony szívesen elcserélné amerikai munkanélküli segélyre. Az egyik jelenlévő könyvtáros hölgy, egy katonatiszt felesége, rögtön *tudta a kötelességét*, és az ellenséges kijelentést nyomban továbbította a dolgozó pártszervezet titkárának, aki késlekedés nélkül jegyzőkönyvbe vette a történetet, aláíratta a tanúkkal, és a hátoldalra rávezette, hogy az ügyet át kell adni az ÁVH-nak. (A részletekre azért emlékszem, mert az iratokat, amikor az Egyetemi Tanács a rehabilitációt tárgyalta, elolvastam.) Az ügyben az akkori gyakorlatnak megfelelően *társadalmi bírósági tárgyalást* tartottak a szokásos bírósági keretek között: bíróval, ügyésszel, a vádlottak padjára kiültetett Pozsárral és kirendelt hallgatósággal. A tárgyalás az Aulában volt, magam is jelen voltam. A komédiával példát akartak statuálni az *ellenséges elemek* megfélemlítésére. A szerencsétlen könyvkötőt azonnali elbocsátásra ítélte a bíróság, és a jóérzésű emberekben döbbenetet keltett, amikor az ítéletet nyomban foganatosították is, azaz két markos ember – a pribék szó jobban illene rájuk – Pozsárt kivizsgálta az Aulából és az egyetemről is.

Talán helyes szót ejteni az ötvenes évek elejének egyetemi munkarendjéről is, ami a későbbi évekhez képest elképzelhetetlenül szigorú volt. Természetesen még híre sem volt holmi ötnapos munkahétnek, sokkal inkább valóság volt a gyakori vasárnapi elfoglaltság, mindenekelőtt az agitáció a kulákság ellen, akik a kenyeret felvásárolják a disznónak, a lisztet, cukrot maguknak, a cérnát pedig azért, hogy ez se legyen a lakoságnak. Főleg a központi és a kari hivatalok voltak erősen terhelve munkával, és a Gazdasági Hivatal meg az Egyetemi Könyvtár munkatársait irigykedve néztük, amikor fél ötkor hazaindultak. Mi a tanulmányi osztályon ekkor kezdtünk az elképesztő mennyiségű és értelmetlen statisztikák készítéséhez, nem ritkán naponta kellett jelenteni a vizsgaeredményeket a legkülönbélebb csoportosításokban, és a késő esti órákban rohantunk a Főpostára, hogy még aznapi bélyegző kerüljön a borítékra. Rengeteg felesleges munkát adtak a tervezés torz kinövései. Egyszer pl. egy *terves* azzal nyaggatott bennünket, hogy hány bölcsészkar hallgató gyermekének kell bölcsődei férőhelyről gondoskodni a következő öt éves tervben, méghozzá éves bontásban.

Nagyon szigorúan vették a munkaidő betartását. A kötött munkaidejű dolgozóknak érkezéskor és távozáskor *blokkolniuk* kellett. A kártyák a porta melletti fal szekrénykében voltak, és a portás árgus szemekkel figyelte, nehogy reggel valaki egy későn jövő társa kártyáját is lebélyegezze. Ajánlatos volt a *tízperces mozgalom* betartása, azaz a munkahelyre a kezdés előtt 10 perccel való megérkezés, hogy a dolgozó startra készen várhassa a munkakezdést. Az elkésőket kipellengézték. A blokkoló óra mellett volt a szegyéntábla, ahová a portások, zömükben amolyan bizalmi férfiak – kiírták a későn jövőők nevét ilyesféle előregyártott szöveg alá: „*Mi az imperialisták szekértolói vagyunk...*” vagy: „*Mi késésünkkel a láncos kutyát támogatjuk...*” stb.

Egyetemre kerülésem őszen, 1951 szeptemberében délutánonként földmunkát végeztünk a Főépület mögötti területen: máshonnan talicskáztunk oda földet, és így töltöttük fel a mélyebb területet. A munkában a fiatalabb oktatók is részt vettek. Az épület mögött még nem volt szilárd burkolatú út, a Kémia és a Kollégium I–II. épülete helyén pedig még háborítatlan volt az erdő. A mostani műhelyek és garázsok helyén lőtér volt, a Szabadságharcos Szövetség rendezett itt időnként lögyakorlatot a *Munkára, Harcra Kész* mozgalom keretében. Amikor a tereprendezéssel végeztünk, az egyetem előtti tér rendbetétele következett: délutánonként a burkolat apró kövei közül bicskával csipegettük ki a fűcsomókat egy törpetermetű cigány portás trágárságokkal fűszerezett dirigálása mellett. Bozsányi Bercinek hívták, és a térre vezető lépcsősor egyik lámpájának talapzatáról egzecírozott bennünket. (Nem más okból, hanem az alábbi történet megértése miatt említtem etnikai hovatarozását.) Az emlékezet még őrzi a következő esetet: amikor a tanácsülésre igyekvő orvoskari dékán először látta meg a portási pulpituson hegyelő emberünket, a Rektori Hivatalba megérkezve azt kérdezte: „*Nem tudja, kedves kolléga úr, miért neveztek ki a tudományegyetemre egy bögőhordozót?*” (A fiatalabbak kedvéért: egy magára valamit is adó cigánybanda nagybögőse az alkalmi muzsikálás színhelyére, lakodalomba vagy más vigalomba nem maga cipelte testes hangszerét, hanem ezzel az alantas feladattal néhány fillérért egy olyan társát bízta meg, akit maga sem vett teljesen emberszámba.)

Meg kell vallanom, hogy az első hetekben csalódott voltam a tudomány fellegvárában tapasztaltak miatt. Kevés ráérő időmben sokat olvastam, és buzgón hordtam az Egyetemi Könyvtárból a *langymeleg, dekadens, polgári* irodalmat: John Knittel, M. Mitchell, Maupassant meg mások munkáit, míg egyszer a kölcsönzőszolgálat kultúrpolitikusai hajlandóságú, éber munkatársa, aki nem egykönnyen tudta a kölcsönzőlapra a könyvtári számokat beírni, jónak látott figyelmeztetni: „*Te elvtárs, régóta figyellek, hogy mindenféle szemetet olvasol. Neked fejlődni kellene!*” Észbe kaptam, és Solohov-kötetekkel, tsz-regényekkel meg Rákosi: *16 év fegyházban* című emlékezésével sikerült helyrebillentennem megítélésemet, a könyvtáros férfiú nagy meglepedésére. Egyébként ennek az embernek⁶ a nevével később az egyetemi dokumentumokban többször is találkoztam: először könyvtári napibéres szolga volt a státusa, 1944-ben pedig már őt bízták meg azzal, hogy a német megszállás idején a munkatársak belépési engedélyét ellenőrizze, most pedig már az olvasók politikai nevelésére is súlyt helyezett. Voltak emberek, akik minden időben tudták, hogy hova kell állniuk.

Az ötvenes évek elején az *egyetemi üzem* a legtöbb munkahelyen késő estig tartott. A hallgatók is bent töltötték estéiket. Nemcsak a menza miatt (akkoriban reggeli és vacsora is volt a menzán), hanem azért is, mert a Benczúr 14–16 ágyas hálótermeiben nem lehetett tanulni. Ezért aztán a szemináriumi helyiségek késő estig teltek voltak. Amikor mentünk haza, visszapillantva szinte valamennyi ablak világított. Az ember elgondolkozik azon, hogy alig 6 évvel a vesztes háború után volt jó fűtés (10 évvel később már bajok voltak vele), és nem kellett gyenge fényű lámpák mellett vakoskodni (mint a 70-es évek szerencsétlen takarékosági mozgalma idején), a dolgozói menzán pincér hordta ki az ebédet, a hallgatóknál *menzademonstrátorok* végezték ezt a munkát (azaz kedvezményes ebédre nem jogosult hallgatók, akik e munkájukért ingyen kaptak ebédet). Torz időket éltünk, de a szociális ellátottság bizonyos tekintetben kedvezőbb volt, mint a későbbi évtizedekben.

Ha már a munkarendről szóltam, megemlítem még a kor egyik sok bosszúságot okozó, ám nem sok haszonnal járó nyűgét: a mozgalmi ünnepekre, a politikai vezetők születésnapjaira teendő felajánlásokat. Az ilyen alkalmak előtt szorgos *aktivisták*, mindenekelőtt a műhely néhány politikai elkötelezettségű embere járta végig az irodákat, és nem ment el, amíg nem izzadtunk ki valamilyen munkafelajánlást. Ugyan mit ajánlhatott fel egy magunkfajta hivatalnok, még hozzá olyat, ami értelmes dolog volt, és nem tartozott a munkakörünkbe? Többségünk ilyen akciók nélkül is igyekezett munkáját jól megszervezni. Ilyen kínban fogant felajánlásokra emlékszem: Bíróné Sárrika vállalta, hogy a betűvetésben elég járatlan takarítónőt megtanítja iktatni, ráadásul anyagtakarékoságként pedig a kisujjnyira elkopott ceruzavégék összegyűjtését (hogy mi célból,

⁶ Lévay Károly (Told, 1904.–?) az Egyetemi Könyvtárnál napibéres szolga, később altiszt, az ötvenes években hivatalsegéd, majd könyvtári munkaező, végül 1962-es nyugdíjazásáig könyvtáros. 1943–44-ben a Rectori Hivatalhoz volt beosztva.

arról nem beszéltünk). Ilyesfélét aztán máskor is lehetett csinálni. Sáríka már az örökévalóság rektori hivatalában sürgölődött, amikor találtunk egy gyufásdobozt forintos nagyságúra mumifikálódott szappandarabkákkal. Ekkor felkiáltott valaki: ez meg Sáríka felajánlása volt egy Lenin-évfordulóra! Emlékszem Öreg Barátom november 7. tiszteletére tett felajánlására is: azt vállalta, hogy a jeles napra kijegyzeteli a *Csendes Dont*. Jó ötlet volt, mert jó egy hónap múlva, Sztálin születésnapjára hasonló célból elő lehetett venni az *Új barázdát szánt az ekét*.

Nem járt sokkal több haszonnal az egyetemi újíto mozgalom sem, sok formális, értelmetlen újításával. Időnként nyilvános újítási napokat tartottak, amolyan ötletbörze-félét, ahol minden bürokrácia nélkül lehetett újítási javaslatokat tenni, és nyomban fizettek is érte valamilyen szerény összeget. Egy ilyen részt vettem, és emlékszem, hogy a már említett vízgázszelő azt javasolta, hogy szereljék le a sportcsarnok vörösrézből készített esőcsatornáit, és a színesfém gyűjtés keretében adják át a népgazdaságnak, helyettük ui. a bádogcsatorna is megtenné. (Úgy látszik, hogy a „*Gyűjtsd a vasat és a fémet, ezzel is a békét véded!*” szövegű versike irodalmár rektorra és szerelőre egyaránt hatott.) Szerencsére a csatornacsere nem került sor, de az újítónak az ötletért 40 Ft eszmei újítási díjat helyben kifizettek.

De a feszített munkát nemcsak a köznéptől kívánta meg a rendszer, hanem a vezetőstől is: az Egyetemi Tanács és a Kari Tanácsok ülései 16 órakor kezdődtek, és gyakran csak az utolsó villamos indulási ideje vetett véget – valamikor 10 óra körül – a tanácsozásnak.

A világ megforgatására vállalkozó egykori hallgatók – és kisebb számban oktatók – közül még soknak a nevét őrzi a kortársak emlékezete, nem mindig a legjobb érzésekkel. Magam nem ismerhettem ezt a korszakukat, inkább csak az utóéletüknek voltam tanúja, de ekkorra már forradalmárkodásuk alábbhagyott, és többségük beérkezett szakemberként élvezte kiharcolt, esetleg joggal kiérdemelt helyzetét. Voltak közöttük, akik önkritikusan szemlélték korábbi szélsőséges magatartásukat, és ennek szűkebb körben hangot is adtak, de többségük egyszerűen elfeledkezett hangoskodó – és sebeket is osztó – éveiről. Természetesen sokan nyomtalanul el is tűntek az egyetem életéből.

Nevüket sem említem, borítsa őket a feledés jótékony homálya. Eggyel mégis kivételt teszek, mert embertelen cselekedete példátlan.

A kilencvenes évek közepén kaptam azt a feladatot, hogy próbáljak valamit kideríteni Lakatos (Lipsitz) Imre⁷ egykori hallgatónk egyetemi éveiről, mert TV-filmet készítenek erről az ellentmondásos személyről, és információt kérnek debreceni éveiről.

Az anyakönyvekből és jegyzőkönyvekből gyorsan összeálltak a száraz tények és oktatónk körében is sikerült olyanokat találnom, akik hallgatótársai voltak annak idején

⁷ Lakatos (Lipsitz) Imre (Debrecen, 1922.–London, 1974.) kommunista pártaktivista, filozófus. 1940-től a debreceni, 1947-től a budapesti egyetemen tanult. Az 50-es években bebörtönözték, 1956-ban emigrált. 1969-től a londoni egyetemen oktatott, 1971-től haláláig a bostoni egyetem professzora. Matematika- és tudományfilozófiai munkássága kiemelkedő jelentőségű.

Lakatosnak (ekkoriban még Lipsitz volt a családi neve, amit 1946-ban magyarosított. Az egyszerűség kedvéért mindenütt későbbi nevén említem.)

1940-ben iratkozott be a jogi karra, de egy év múlva átment a BTK matematika-fizika szakára. Egykori társai jól emlékeznek az élesesű hallgatóra, aki az ifjúsági közéletben – érthetően – nem vállalt szerepet: zsidó származása a politikai kurzushoz kapcsolódó szervezetekből eleve kirekesztette. A német megszállás után eltűnt Debrecenből, és csak a felszabadulás utáni hetekben jelent meg ismét. Az egyik visszaemlékezőnek, aki segítette felkészülni elhalasztott vizsgáira, tehát akivel jó emberi kapcsolatban lehetett, azzal magyarázta távollétét, hogy egy bihari faluban a községházán vállalt valami írnoki munkát. Ekkortájt tért át a református vallásra, akkori szóhasználattal, kikeresztelkedett. Többen úgy tudják, hogy a befogadó által ilyenkor megkívánt keresztapaságot a református egyházi életben aktívan részt vevő, amúgy prófétai hajlamoktól sem mentes, és ellentmondásos nézeteiről is ismert Karácsony Sándor professzor vállalta, 1947. július 5-én ő volt az elnöke annak a szigorlatoztató bizottságnak és egyben a kérdezője is *filozófiából*, amelynek a *fizika* melléktárgyból Szalay Sándor, a *matematikából* pedig Varga Ottó, a két későbbi akadémikus voltak a tagjai. *Summa cum laude* minősítéssel doktorált, és kitűnő középiskolai és egyetemi kalkulusai miatt jogosult volt a kitüntetéses doktori címre. Ennek a neve abban az időben: *Promotio Sub laurea Almae Matris*.

Avatása után Lakatos intenzív mozgalmi munkába lendül: rövid ideig a VKM-ben dolgozik, és részt vesz az Eötvös Kollégium felszámolásában.⁸ Egyesek véleménye szerint debreceni helyismerete miatt bekapcsolódik a debreceni TTK létrehozásába is, de erre nézve dokumentumot nem találtunk. Rövidesen ösztöndíjasként a Szovjetunióba utazik, de innen hamarosan hazaszuppolják és – talán revizionizmus vádjával, ahogy az egyik lexikon feltételezi, de az is lehet, hogy trockizmussal vádolják, mint egy rádióbeli emlékező gondolja, de nem kizárt, hogy a következőben részletezendő tette miatt – bebörtönzik. A zárka ajtaját az 1956-os forradalom tárja ki előtte. Meg sem áll Bécsig, 1960-ban már Angliában docens, majd rövidesen professzor egy közgazdasági főiskolán, időnként vendégprofesszor más külföldi egyetemeken, 1969-től a University of London logikaprofesszora, 1971-től a Bostoni Egyetemen is professzor. Az életrajzi lexikonok oldalakon át méltatják munkásságát, de bennünket most inkább az érdekel, hogy mit is tett bihari írnokoskodásának idején, hiszen ezt a néhány hónapot a lexikonok szerint a német megszállók ellen kifejtett ellenállásban töltötte („*Während der deutschen Besetzung Ungarns Mitglied der Widerstandsbewegung*”). Vajon mi az oka annak, hogy az ellenállási mozgalomban betöltött szerepéről ismerősei, hallgatótársai mit sem tudnak? A rejtélyre fény derült, mégpedig egy Romániából Izraelbe települt magyar zsidó asszony *Betűsírkö Évának* című, 1989-ben Izraelben magyarul és héberül megjelent megrázó visszaemlékezéséből. A szerző neve: Zimán-Izsák Mária.

⁸ Vö. Szász Imre, *Ménesi út* című könyvét.

⁹ „Magyarország német megszállása alatt az ellenállási mozgalom tagja”

A könyvből megtudjuk, hogy amikor Lakatos 1944 tavaszán Debrecenből eltűnt, feleségével (nagyon korán házasodtak) Nagyváradra távozott, és ideológiai-politikai vezetője lett annak a fiatalokból álló kisebb csoportnak, amelynek tagjai származásuk miatt bujkálásra kényszerültek a németek elől, és afféle kommunista sejtként működtek, a Lakatos-házaspártól kapva eszmei töltetet. (Lakatosék egyébként nemsokára elváltak, egykori házastársa újból jeles közéleti ideológus felesége lett, és az egyik államosított egyházi gimnáziumnak évtizedekig igazgatója.)

A nagyváradi hónapok idején a csoport egyik tagja, a 19 éves Izsák Éva (az említett könyv szerzőjének a húga) szerencsétlenségére egy Volksbundos¹⁰ családnál lakott albérletben, és a csoportban fészket vert a gyanú, hogy a szállásadó talán sejtí a leány zsidó származását. Ha a félelem valós, ez az egész csoport lebukásával járhat. A veszélyt elkerülendő, a Lakatos-házaspár kiagyalja (és a befolyásuk alatt tartott kis közössége elfogadja), hogy Izsák Évának öngyilkosság útján el kell tűnnie a csoportból. Még arra is gondolnak, hogy a szörnyűséges ítélet ne Nagyváradon menjen végbe, nehogy a váradi lapokban az áldozatról esetleg közzétett fénykép a hatóságokat nyomra vezesse. Ezért aztán az illegalitásban „Nyuszi elvtárs” fedőnevet viselő társukkal Debrecenbe küldik a leányt, aki csak erőtlenül tiltakozik a pártfeladatként végrehajtandó öngyilkosság ellen. Képzeli el a leány helyzetét, akivel Nyuszi elvtárs napokon át keresi az alkalmas helyet, míg végül augusztus 7-én, a Nagyerdő elhagyatott részén, az egykori katonai gyakorlótér golyófogó dombja közelében, a mai Vidámpark területén megtörténik a háttorzongató dolog. Az akció után a Nagyváradra visszatért Nyuszi elvtárs beszámol a csoportnak a dolgok lefolyásáról, és még azt is említi, hogy a szerencsétlen áldozat a méreg bevétele után csodálkozott, hogy milyen sokára hat.

Az itt leírtakról abból a kihallgatási jegyzőkönyvből értesülünk, amely a nagyváradi rendőrségen készült a felszabadulást közvetlenül követő időkből, és amelyet szó szerint tesz közzé könyvében az áldozat nővére.

A filmet készítő stábtól tudom, hogy mind az egykori feleség, mind pedig az egyik észak-magyarországi nagyvárosban fellelt Nyuszi elvtárs elzárkózott a filmben való szerepléstől. Érthető.

Az egyetem és a város politikai életének kiemelkedő eseményei voltak a május 1-jei felvonulások. Kétségtelen, hogy amikor már mentessé váltak az olyan szélsőséges bohóckodásoktól, mint amelyet most elbeszélék, az emberek többsége szívesen vagy legalább is zúgolódás nélkül vett részt ezeken a tavaszköszöntő megmozdulásokon.

1952-ben a rendező városi szervek különösen nagy súlyt helyeztek a felvonulásra, és az előkészületek is ennek megfelelő gondossággal történtek. Az itt elmondandó emlékeimet megerősíti, hogy valamikor a 70-es években a kezembe került az egyetemi május 1-jei ünnepség forgatókönyve, amely 28 oldalon át sorolta fel a teendőket és felelősöket, olyan részletességgel, hogy megnevezte a hajnali 2 és 4 óra közötti időben

¹⁰ A Hitler-párti magyarországi népi német szervezet tagja

a *virslipénztárban* szolgálatot teljesítő munkatárs nevét is. Ez Szarvas Albertné Erzsike¹¹ volt, a BTK tanulmányi főelőadója. A nagyhatásúnak tervezett felvonulással talán a kétnaposra bővült május elsejei ünnepet akarták a rendezők a pártnak megköszönni. (Igaz, hogy cserébe a karácsonyi ünnepet egynaposá zsugorította a hatalom.)

A gyülekezés reggel 7 órakor volt az egyetem előtt, ragyogó napsütésben, de keletlen hidegben. Innen már végleges alakzatban vonultunk a mellékutcákon át az állomás előtti térre, majd a Piac utcán a Nagyerdőre.

A főattrakció az egyetemi menetben a Truman-cirkusz nevet viselő élőkép volt (utalás Henry Trumanra, az USA szovjet- és kommunistaellenes elnökére, aki Korea elleni intervenciót hozott létre.) Az élőkép egy vándorcirkusz kocsját ábrázolta, akkurátus hűséggel: a stráfkocsi farán még egy szénacsomó is himbálózott, ha megéhezne a ló, legyen mit adni neki, a kocsi hátsó tengelyéhez pedig tarka kutyát kötöttek. A kocsit Kossuth-Bandi húzta (a menza lova kapta ezt a nevet), a kocsis (szegény Illyés Miska, a raktár fiatalon elhunyt, jóra való segédmunkása) mellett pedig egy bohóc ült, aki a háborúban bizonyosan nem ezredkürtös volt, olyan fülrepező hangokat csalt ki trombitájából. A stráfkocsi platóján bohócnak öltözött műhelybeli dolgozók idétlenkedtek. Jól emlékszem az aprótermetű Viola bácsira, a művészhajlamú szobafestőre, aki még holdfényes téli tájképeket is tudott festeni bőgő szarvasokkal, és akit a műhely humora Muskátlira keresztelt el; a kétméteres, ám selypítő hivatalsegédre, Győrösire, akit nem sokkal később fegyelmi elé állítottak, mert részegen megtaposta a tagkönyvét, de a felvonuláson még jól alakította Uncle Samet, a könyvkötők által készített félméteres szivarral a szájában, és veszettül csörgette dolláros zacskóit, amikbe az érméket a bádogos műhely termelte. A kocsi alján, elrejtve a nézők elől, emberek lapultak és madzaggal távirányították a kocsihoz erősített póznákon bukfencező, pergő, forgó bábokat, az asztalosműhely felajánlásait az ünnep tiszteletére. A kocsit fehér ingbe-blúzba öltözött fiatalok vették körül, harcos elszántsággal figyelmeztetve a háborús uszító Truman elnököt: most már aztán legyen vége annak a koreai intervenciónak, mert mi is itt vagyunk!

Az egyetemi csoporthoz tartozott a színháztól kölcsönzött tábornoki egyenruhába öltöztetett Tito, akit abban az időben a Szovjetunióval szembeni fenntartásai miatt az amerikaiak láncos kutyájának tituláltak, és ezt bizonyítandó, néhány láncra vert kóbor kutyát terelgetett maga előtt, kezében véresre festett bárdot cipelve (asztalos és festőműhely terméke), ülepén pedig egy akkora horogkeresztet hintáztatva (lakatosműhely), hogy akadályozta a lépésben. Hogy közszeretnek és megbecsülésnek örvendő kollégákat hogyan tudták erre a megalázó szerepre kényszeríteni, csak az értheti meg, aki megélte ezeket az időket. Tapintatból hallgattassék el a neve.

Az egyetemi csoporthoz tartozott még a Truman koreai baktériumháborúját jelképező alkotmány, amit a menza süteményszállító triciklijéből alakítottak ki. A baktériumfegyver csöve egy kályhacső volt, és amikor a nagyotkét jelképező frakkos, cilindres

¹¹ Szarvas Albertné Hácns Erzsébet (Csorna, 1915.–?) középiskolai tanár, 1952-től 1971-es nyugdíjazásáig a BTK Tanulmányi Osztály főelőadója.

hallgató a járművel a dísztribün elé tekert, jött az igazi látványosság: a csomagtérben elhelyezett ventilátor (villanszerelő műhely) a rozsdás csövön kiröpítette a halálos kórt okozó baktériumokat, a jelen esetben a napok óta gyűjtögetett, de a dermedtségtől csak nehezen szárnyra kapó cserebogarakat. Mindenesetre a produkció nagy sikert aratott.

Ekkor még közös pártbizottsága volt a KLTE-nek és a DOTE-nek, hiszen utóbbi még csak két éve vált ki az anyaintézményből. Nemrég került a kezembe a közös pártbizottság agit-prop. titkárának körlevele a május 1-jei felvonulás előkészítésével kapcsolatban. Azt javasolta, hogy az általa kifundált rigmusok első sorát egy jótorkú felvonuló kiáltsa, a másodikat pedig kórusban mondják, amit „hurrázás” kövessen. (Máig nem megy a fejembe, hogy az egykori kádernek, aki később akadémikussáig vitte, csak ilyen versikékre futotta.) Szerencsére néhányat leírtam okulásul és a hitelesség kedvéért közkinccsé is teszem:

„DISZ-es ifjú dolgozzál,
Gyógyíts, tanulj, harcoljál!”
Es végül a csúcs: „Ki a világbékére tör, Annak nyaka még ma kitör!”

„Míg az USA atombombát épít,
Népünk betegeket gyógyít!”

Állandó résztvevője volt a május elsejei felvonulásnak az a szerencsétlen hallgató, aki bizonyára testi nyomorúságából adódóan is igen szélsőséges, mondhatni kegyetlen politikai magatartásáról volt ismert a Bölcsészettudományi Karon. (Sch. Ferenc a Balaltinác-ügyben is *tette a dolgát*.) Szakérettségivel került a történelem szakra, előtte – tőle hallottam – a vágóhídon bélmósó volt. Súlyos csontrendszeri betegségben szenvedett (emberileg érthető volt, hogy ezt soha nem vallotta be, a bombázáskor ráomlott házzal magyarázta állapotát). Mankókkal is csak nehezen járt. Egy kerékpárból eszkábált háromkerekes járművel vonult a menetben, két mankóját árbocként kötözve a hátsó kerekhez, feldíszítve őket vörös és nemzetiszínű zászlókkal és léggömbökkel. (El kell mondani, hogy a mankókra támaszkodva kitűnően pingpongozott, többször láttam, amint a rektorral, a közvetlensége miatt is népszerű Bognár Rezső professzorral, aki nem tartott rangon alulnak egy-egy ilyen partit vagy azt, hogy asztalossal, lakatossal leüljön egy parti sakkra, a Díszudvaron felállított asztalon játszottak egy-egy szettet. Sch. szívesen vezetett egyetemi labdarugó meccseket a DEAC-pályán, gyorsan száguldozva a partvonal mellett biciklijével.

Akkoriban is gond volt, hogy a hallgatóságnak nincs klubja, ahol kevés szabadidejét eltölthetné. Egyszer aztán sikerült valamilyen beruházási pénzt szerezni, és a vezetés elhatározta, hogy az Aula előtti „pihenőt” berendezik klubnak, helyesebben üldögélő, beszélgető helynek, mégpedig az akkoriban divatos csőbútorokkal. Havasi gazdasági rektorhelyettségű és Horváth István főmérnökkel¹² hármában fel is kerekedtünk, és megkerestük Budapesten a Bútorértékesítő Vállalatot 40–50 székért, fotelért és a hozzájuk való asztalkákért. (Tudni kell, hogy abban az időben az ellátottság bútorféléből

¹² Horváth István (Vasszentmihály, 1924.–?) 1955-től 1978-ig a KLTE vezető főmérnöke.

és egyéb könnyűipari termékből gyalázatos volt – a vas és az acél országát építettük – és az emberek már éjfélkor a bútorbolt elé álltak, ha híre ment, hogy reggel kombinálszekrény-osztás lesz, ezért kényszerült a gazdasági rektorhelyettes és a főmérnök beszerzői feladatokra.) Több raktárt bejártunk, eredménytelenül, végül bejutottunk a *Bútorért* igazgatójához is. Az utolsó pillanatban a rektorhelyettes a fülembe súgta: ne-hogy meglepődj azon, amit az igazgatónál mondok. Ezt nem tudtam mire vélni. Persze itt sem jártunk sikerrel, hiába ecsetelte a főnök, hogy a politikai nevelésben milyen jó szolgálatot tenne a klub. Már-már dolgozunk végezetlenül tértünk volna haza, amikor a rektorhelyettes kijátszotta az utolsó adut:

„Méltányolja igazgató elvtárs, hogy maga Vincze elvtárs, a pártbizottság titkára is eljött, hogy súlyt adjon a kérésnek.” Az első meglepetés után aztán kezdtem is adni a súlyt meg a nyomatékot, azaz a pártos szöveget.

A bútorokat megkaptuk, az ún. klubot berendeztük az Aula előtt, majd néhány év múlva átvittük az egészet a DEAC-klubházba. Ez volt első és utolsó, ám nem éppen sikertelen párttitkári szereplésem.

Ha már szót ejtettem az Egyetemi Könyvtárnak arról a munkatársáról, aki az olvasók ideológiai nevelését is feladatának tekintette, hogyne emlékeznék a Könyvár jeles személyiségeire is. Többségükkel valamilyen formában munkakapcsolatban álltam, nagyra becsültem őket, és elég közel álltam hozzájuk. Bizonyos, hogy a könyvtár mai munkatársai könyvtártudományi, informatikai szempontból kvalifikáltabbak elődeiknél (akkoriban ezek a tudományterületek még jóformán ki sem alakultak), és a mai idők *üzemszerű* munkaterületein jobban meg is felelnek, de talán nem tévedek, ha úgy gondolom, hogy régen színesebb volt a könyvtárosok tablója.

Az igazgató, Kovács Máté,¹³ a Jausz Béla (későbbi rektor) által alapított gyakorlógimnázium magyar-francia vezetőtanára, és a harmincas években egy évtizeden át a Nyári Egyetem főtítkáráként társa volt az igazgatóknak, Hankiss János és Milleker Rezső professzoroknak. (Ők bölcsen megosztották egymás között az igazgatás gondjait: évenként felváltva irányították az intézményt, és így szakterületüket, azaz a francia filológiát és a geográfiát is művelni tudták.) Kovács Máté a koalíciós időkben kultusz államtitkár volt, ebből a tisztségből jött át a könyvtárba. Később megalapította a tudományos könyvtárosképzést, és a szak első professzora lett az ELTE-n. Mellesleg: a Magyar UNESCO Bizottság elnöke volt.

Helyettese is jeles személy, Módis László,¹⁴ később a Református Kollégium főigazgatója, azaz a teológiai dékán és a gyűjtemények (nagykönyvtár, levéltár és múzeum)

¹³ Kovács Máté (Hajdúszoboszló, 1906.–Budapest, 1972.) magyar-francia szakos tanár, 1938-tól a debreceni Gyakorló Gimnázium tanára. 1945-től minisztériumi tisztviselő, 1947-től államtitkár. 1949-től a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, 1956-tól az ELTE Könyvtártudományi Tanszékének vezető professzora.

¹⁴ Módis László (Szatmárnémeti, 1903.–Debrecen, 1972.) református lelkész, 1945-től minisztériumi osztálytanácsos. 1950-től a debreceni Egyetemi Könyvtárban tudományos munkatárs, 1959-től halálig a Református Teológiai Akadémia tanára.

igazgatóinak hivatali előjárója, majd a teológián a héber nyelv professzora. Ő is, Kovács Máté is tanárom volt a gyakorlóban (és engedtessek meg, hogy egykori osztályfőnökömet, Simon Lászlót¹⁵ is említsem, aki a tizenegynéhány fős tantestületből a második államtitkár volt ugyanabban az időben a VKM-ben.)

A beszerzés vezetője Bertók Lajos,¹⁶ a pátriárkakort megélt egykori antikvárius. Végzettségére nézve görög-latin szakos bölcsező (a tanári cím nem illette meg, mert nem iratkozott be a tanárképző intézetbe), de az abszolutórium megszerzése után rövidesen már doktorált. Nem sokkal később antikváriumot nyitott. Jól emlékszem Kálvin-téri sajátos hangulatú boltjára, itt adtuk el negyedáron régi tankönyveinket, és vettük meg féláron a következő tanévit. A polcokon bizonyára sorakoztak könyvritkaságok is, ez azonban gyerekként nem érdekelt bennünket, de ma is emlékszem özönvíz előtti fadobozos telefonjára, ami a falra volt felszerelve, és csak állva lehetett a fekete tölcserbe beszélni, és fanyelű hallgatója volt a készüléknek. Azt hiszem, mindent tudott, amit a könyvkereskedelemről tudni érdemes. De nemcsak az öreg könyveket ismerte, hanem a régi Debrecent is, ódon házait és jeles régi családjait egyaránt. Idős korában már talán kissé bajban volt a nevekkel, valószínűleg ezért is volt neki mindenki: „*lelkem*”.

Sok hányattatás után a könyvtárban talán megnyugvást talált Hankiss János is.¹⁷ Ő akkor került ide, amikor 1949-ben megszüntették a modem nyelvi tanszékeket, és neki is távoznia kellett a Francia Intézet éléről. Kultúrdiplomata is volt, sokat tett a magyar művelődés külföldi elismertetéséért. 1943–44-ben államtitkár volt a VKM-ben, és szerencsétlenségére 1944-ben, a legnehezebb időkben választották rektorrá. Mint olyan sokan, ő is elmenekült, ráadásul a fővárosban tett néhány rektori intézkedést is, többek között több debreceni jelöltet doktorrá avatott Budapesten tartózkodó, szintén menekült debreceni vezetőtársaival. Hazatérte után felelősségre is vonták, és ennek terhét sokáig hordozta. Szerkesztőbizottsági tagságai, tudományos elismerései és kitüntetései fél oldalt töltöttek meg az évkönyvekben. Ezek közül ilyenek jutnak eszembe: kormányzói Signum Laudis, a Nancy-i Egyetem Díszérme, a Francia Becsületrend lovagja.

Ebbe a társaságba tartozott Szabó István is,¹⁸ az egykori civis ipariskolai tanár. A látszatra morózus, de élvezetes társalgó öregurat gyakran kísértem haza Csemeteutcai otthonába. Külsejével ellentétben melegszívű ember volt, és sírig tartó barátságot ápolt azonos nevű barátjával, a nagy történésszel. A temetésére már nem tudott el-

¹⁵ Simon László (Munkács, 1912.–Budapest, 1968.) a Gyakorló Gimnázium tanára, 1945–47 között Budapesten államtitkár, majd szakfelügyelő, 1952-től a Földrajzi Kutató Intézet főmunkatársa.

¹⁶ Bertók Lajos (Nyírbátor, 1903.–Debrecen, 1993.) görög-latin szakos bölcseződoktor, önálló könyvkereskedő és antikváriumvezető Debrecenben. 1952-től 1972-es nyugdíjazásáig az Egyetemi Könyvtárban dolgozott.

¹⁷ Hankiss János (Budapest, 1893.–Budapest, 1959.) 1916-tól a Debreceni Tudományegyetem német-francia lektora, 1923-tól franciaprofesszor, 1944–45-ben rektor. A Nyári Egyetem megszervezője. 1943–44-ben Szinyei Merse Jenő miniszter mellett kultuszállamtitkár. 1950-től haláláig az Egyetemi Könyvtárban tudományos munkatárs.

¹⁸ Szabó István (Debrecen, 1900.–?) ipariskolai tanár. 1952-től 1961-es nyugdíjazásáig az Egyetemi Könyvtár munkatársa.

menni, de mint hallottam, barátja tanítványait magához kérte, hogy számoljanak be a történész utolsó napjairól és a végvizsgák lefolyásáról.

Színes egyéniség volt Pákozdy Feri bácsi,¹⁹ a tájékoztató szolgálat munkatársa. Félbe maradt polihisztor: járt néhány évet az orvoskaron, de aztán abbahagyta, belekóstolt a jogba is, de ott sem szerzett diplomát. Mielőtt a könyvtárba került, újságíróskodott. Költőnek, irodalmárnak sem volt utolsó, néhány kritikus úgy vélte, hogy Vihar-fordítása jobb Babitsénál, és ha hinni lehet, barátságban volt József Attilával. Németh László egy-két írásában is felbukkan alakja, ui. ő is hódmezővásárhelyi volt, mint ahogy Bognár Rezső és Rapcsák András is. Sok anekdota keringett róla, az egyik széles körben is elterjedt. Egy ismert klinikai orvos a könyvtárban valamilyen érdekes kázust mesélt el, és tudva Feri bácsi kapcsolatáról a medicinával, orvosnak hitte és a véleményét kérdezte. Az öreg halaszthatatlan elfoglaltságára hivatkozva türelmet kért, eltűnt, majd visszatérve magabiztosan fejtette ki álláspontját a feltett kérdésről, megtűzdelve a nyugati szakirodalomra való hivatkozásokkal. Igen ám, de többen látták, amikor odakint a Pallas-lexikont ütötte fel, onnan merítve a tájékozottságot, megteremtve ezzel a *gyógyítás a Pallasból* szállóigét. Kitűnő sakkozó is volt, és ha műtársat látott a villamoson, nyomban vak játszmat ajánlott, de a Honvéd utcánál már vita volt, hogy a képzeletbeli táblán hol is állt a csikó.

Kedves különc volt Agárdi Dezső bácsi,²⁰ akinek nevével először az 1919–20. tanévi évkönyvben találkoztam, de voltak, akik állították, hogy első kinevezését még a kollégiumtól, tehát 1914 előtt kapta. Előrehaladott korában is mindig találtak számára valami elfoglaltságot, már csak emberségből is. Agglegény volt, fiatal kora óta a Református Kollégiumban lakott. Egyetlen szenvedélye pecsétnyomók gyűjtése volt, szerény fizetését is erre költötte, mert élelmet nemigen vásárolt. Azon élt, amit a menzán kapott, igaz, kétszer ebédelt naponta: az első csoporttal, majd az ebédidő végén is, mert jótét ételosztó asszonyok mindig félretettek valamit a hálás kosztosnak. Nem tudom, miért nem ült villamosra, sokszor láttam, amint szaporázza lépteit az egyetem felé. Egy felhőszakadáskor nagyon megszántam: pacallá ázott, viseltes szürke ruhájában igyekezett az egyetem fedele alá, és kopasz fején porzott a zápor.

A fiatalok közül az akkoriban végzett Bata Imre²¹ jut eszembe, a kitűnő képességű irodalmár, aki később sokáig főszerkesztette az *Élet és Irodalmat*, meg a szintén tehetséges, kissé izgága Beke Albert,²² aki írásaival többször felkavarta az irodalom

¹⁹ Pákozdy Ferenc (Hódmezővásárhely, 1904.–Debrecen, 1970.) újságíró, majd főlevéltáros Hódmezővásárhelyen. 1952-től 1966-os nyugdíjazásáig a debreceni Egyetemi Könyvtár tudományos munkatársa.

²⁰ Agárdy Dezső (Hajdúszoboszló, 1887.–Debrecen, 1970.) 1918-tól 1950-es nyugdíjazásáig az Egyetemi Könyvtárban dolgozott, nyugdíjasként még továbbra is alkalmazták.

²¹ Bata Imre (Egerlövő, 1930.–Budapest, 2000.) irodalomtörténész. 1955-től a debreceni Egyetemi Könyvtárban dolgozott, 1965-től a Szegedi Tanárképző Főiskola, később az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa. Az *Élet és Irodalom* főszerkesztője.

²² Beke Albert (Nádudvar, 1934.–) irodalomtörténész. 1957–1962 között a debreceni Egyetemi Könyvtár munkatársa, majd középiskolai tanár, 1994–1998 között a Károli Gáspár Református Egyetem docense.

langyos állóvizét (persze ma már ezek az egykori fiatalok is a 70-hez közelednek.) A heccmeiszter hajlamú Beke Berci sokszor ugratta Pákozdy Feri bácsit, és ő rendszerint ugrott is. Fantasztikus kérdéseket tudott Beke kiagyalni. Egyszer azzal adott többnapos zoológiai kutatási feladatot Feri bácsinak: igaz-e, hogy a háromszínű, tehát fehér-barna-fekete foltos macskák csakis kanok lehetnek?

Színesíti a képet az édesapja hagyatékán dolgozó, nehéz természetű Juhász Izabella²³ vagy Stetka Éva,²⁴ a Francia Tanszék egykori reményteljes tanársegéde, a betegség stigmáját viselő költő.

Csak hónapokkal előzte meg a forradalmat egy olyan esemény, amilyenre korábban nem kerülhetett volna sor, és amely már az idők változásának volt a hírnöke. A KLTE és a két kolozsvári egyetem, a magyar Bolyai és a román Babes egyetem kulturális csoportjainak cseréjéről van szó. Először a debreceniek látogattak az erdélyi városba 1956 márciusában Varga Zoltán²⁵ rektor vezetésével, de Kálmán Béla²⁶ és Szarvas Pál²⁷ professzorok is felismerhetők a Mátyás-szobor előtt készült csoportképen, amelyen a hallgatók fehér tányérsapkát viselnek (amit akkoriban a merészen újszerű svéd film: *Az egy nyáron át táncolt* hatására maga az ifjúság vezetett be). A cserét a három egyetem ifjúsági szervezete valósította meg, természetesen az illetékes pártbizottságok engedélyével. (Évtizedekkel később az akkori pártbizottsági titkár, a néhány évvel korábban végzett Soós Pál,²⁸ később a Felnőttnevelési Tanszék professzora mondta: nem bizonyos benne, hogy a csere nem siettette-e a Bolyai Egyetem önállóságának nemsokára bekövetkező megszüntetését.) Magam természetesen csak a kolozsvári csoportok debreceni látogatásának lehettem a szemlélője és némiképpen segítője. Nem hallottam róla, hogy

²³ Juhász Izabella (Debrecen, 1923.–Debrecen, 1979.) Juhász Géza irodalomtörténész, rektor lánya. Kisebbségi megszakításokkal 1947-től haláláig az Egyetemi Könyvtárban dolgozott.

²⁴ Stetka Éva (Szeged, 1931.–Debrecen, 1999.) költőnő. Péccsett, majd Debrecenben középiskolai tanár. 1957-től a visszaállított Francia Tanszéken tanársegéd, 1960-tól az Egyetemi Könyvtár munkatársa. 1967-ben idegállapota miatt rokkant nyugdíjba helyezték.

²⁵ Varga Zoltán (Kazsok, 1907.–Debrecen, 1982.) az egyetemi Történelmi Intézet tanársegéde, majd a Református Főgimnázium tanára. 1950-től a Történelmi Intézetében intézeti tanár, 1952-től 1969-es nyugdíjazásáig a II. Sz. Magyar Történelmi Tanszék egyetemi tanára.

²⁶ Kálmán Béla (Lakompak, 1913.–Budapest, 1997.) 1939-től Érsekújvárott gimnáziumi tanár, majd a II. világháború után a Budapesti Egyetemen dékáni titkár, később az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa. 1952-től a KLTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára.

²⁷ Szarvas Pál (Vác, 1910.–Debrecen, 1986.) 1933-tól a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Kémiai, majd Általános Kémiai Intézetében tanársegéd, adjunktus, majd intézeti tanár. 1950-től a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Kémiai Tanszékének professzora, 1951-től 1975-ös nyugdíjazásáig a KLTE Szeretlen és Analitikai Kémiai Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára.

²⁸ Soós Pál (Vértessedoboz, 1930.–) 1953-tól a KLTE párttitkára, 1956-tól a Történelmi Intézet tanársegéde. 1959-ben botrányos ügyei miatt eltávolították, ezután általános iskolai tanár Sárádon, majd könyvtárigazgató Derecskén. 1963-tól a debreceni Tanítóképző tanára. 1968-ban került vissza a KLTE-re: előbb a Neveléstudományi Tanszék adjunktusa, 1971-től az akkori létrehozott Felnőttnevelési és Közművelődési Tanszéken adjunktus, 1975-től docens, 1983-tól egyetemi tanár, 1984-től tanszékvezető is.

valamiféle nemzetiségi ellentétek zöngéje zavarta volna a cserelátogatást, arról viszont tudok, hogy amikor az ideérkező csoporttal már Magyarország területén egy tilos jelző a vonatot megállította, az erdélyi gyerekek leugráltak a vonatról, és előre elkészített dobozokba és zacskókba tettek egy-egy maréknyi földet a töltés oldalából. (Ebben az évben indult meg a nagyobb arányú utasforgalom a két ország között, és a fiatalok nyilván először léptek magyar földre.)

Felejthetetlen élmény marad a kolozsváriak bemutatkozása az Arany Bikában. A fergetegesen pergő előadást a közönség elsöprő lelkesedéssel ünnepelte. A két kolozsvári egyetem produkciói gyorsan váltották egymást, a dübörgő tapsvihár és a színpadra hulló virágosó újabb és újabb ráadást követelt (a repülő orgonacsokrok emléke valószínűvé teszi, hogy a látogatás májusban volt.) A táncosoknak már gőzölt a ruhájuk, de fáradhatatlanul járták a *kalotaszegi legényest* és a román *hórát*. Utolsó számként a Bolyai énekkara az *Elindultam szép hazámból* kezdetű, Bartók-gyűjtötte dallal búcsúzott a közönségtől – és talán az országtól is – és a karvezető, a Bolyai egyetem docense, miután a kezdést beintette, maga is a kórusba állt és a vegyeskar fegyelmезetten, hulló könnyekkel és a zokogással küzdve énekelte végig a dal három strófáját. Máig döbbenetes élmény.

A néhánynapos látogatást záró bálon volt az egyetlen zavaró esemény: a kirendelt ÁVH-sok berúgtak, és egyikőjük a postához vezető külső lépcsőn lebukfencezett, mentővel kellett elszállítani.

Mint említettem, a látogatást a DISZ (a KISZ elődje) szervezte. Sokszor tapasztaltam, hogy a mozgalmi szervek inkább csak úgy elvileg végezték a szervezést, nem fordítva figyelmet a kevésbé mutatós, ám fontos aprómunkára. Most is így történt: az esti programot követő bál utáni reggelen, amely már az elutazás napja volt, telefonáltak az Arany Bikából, hogy a táncruhák, csizmák, bocskorok, hangszerek szanaszét hevernek az öltözőkben, azonnal szállítsuk el őket, mert egy újabb program próbáját tartják. A DISZ-eseket nem lehetett elérni, aludtak. Nem volt mit tennem, néhány kolozsvári gyereket felkeltettem, és némi munkadíjat elszámolva nekik, velük szedtük össze a táncruhákat és egyebeket, és szállítottuk ki az állomásra a ruhásszekrény nagyságú ládákat, még hozzá a Bika Szálló előtt sebtiben fogadott tsz-vontatóval, és a fiúk a ládák tetején végig harsogták az akkori Vöröshadsereg útján az erősen tiltott Székely himnuszt. Az állomáson újabb gond támadt, mert a kolozsváriak néhány külön-vagonja egy sokadik, megközelíthetetlen rendezővágányon rostokolt. A nagy tüsténkedés közben előkerült egy jóindulatú MÁV-tanácsos, aki a könnyebb berakodás érdekében a kolozsvári vagonokat nyomban az első vágányra rendeztette át. Csak néhány évtized múlva tudtam meg a segítség motivációit, amikor a jótét tanácsossal a véletlen összehozott, és említettem neki az esetet. Akkor tudtam meg tőle, hogy a családtól évek óta elszakadt húga a kolozsvári magyar opera tagja, hát hogyan segítenne volna az erdélyi fiúkon.

A forradalom

Már számos visszaemlékezés jelent meg az egyetem részvételéről a forradalomban, ezért a következőkben inkább néhány olyan személyes emléket mondok el, amelyekről még nem olvashatott az érdeklődő, és természetesen teljesen mellőzöm azoknak az okoknak a taglalását, amelyek a forradalomhoz vezettek. (Talán az eddigiek bizonyára érzékeltek, hogy azok az idők feltétlenül változást sürgettek.)

Mindenkiben vagy legalább is az emberek túlnyomó többségében élt a remény, hogy valamelyes fordulat az ország sorsában bekövetkezik. De hogy a változás ilyen hamar és ennyire fékezhetetlen erővel robban ki, azt még remélni sem lehetett.

1956. október 22-ének délelőttjén az Aulában politikai nagygyűlést rendeztek, amelyen részt vett valamelyik megyei vagy városi MDP-vezető is, nekem Pullai Árpád városi titkár rémlik, de lehet, hogy Komócsin Zoltán megyei titkár volt itt, esetleg mindketten. Más nagyobb intézményben vagy üzemben is hasonlóan történt: a kiküldötteknek talán a helyzetfelmérés vagy az események féken tartása lehetett a feladatuk. A gyűlésnek csak egyetlen apró mozzanatára emlékszem: a Magyar Intézet Kárpátaljáról származó, rendszerint csizmában járó, rendkívül ízes beszédű tanársegéde²⁹ szót kért, és azt javasolta, hogy küldjünk táviratot Nagy Imrének, és biztosítsuk támogatásunkról. A résztvevők már-már elfogadták a javaslatot, amikor valaki (nem emlékszem, hogy ki volt az illető) az ötlet elvetését kérte. Elmondta: ezután más idők jönnek, és nemcsak annyi lesz a különbség, hogy korábban Rákosi elvtársnak, ezután pedig Nagy elvtársnak küldünk támogató táviratot. Taps követte az észrevételt, és nem ment távirat Nagy Imrének. (Csizmás tanársegédet említettem az előbb: abban az időben gyakori volt, hogy a parasztszármazású fiatal oktatók az egyetemen csizmát viseltek. Lehetett érezni ebben valamit a népi gyökerek hangsúlyozásából, akár fitogtatásából is, bár némi mosolyt keltett, hogy mivel a gyerekkori csizma idővel kicsi lett, meg el is használódott, sokan a népi származásukat orosz katonáktól néhány száz forintért vett szögletes orrú lábbelivel bizonygatták.)

Másnap, október 23-án délelőtt ragyogóan sütött a nap, és a háború előtti időket idéző, a leventéknél meg a cserkészeknél tanult, már-már elfeledett menetdalokra figyeltünk fel: a DEAC-pálya felől nemzeti színű zászlók alatt a mezőgazdasági főiskola hallgatói közeledtek. Néhány percen belül a KLTE hallgatósága is kitódult a térre, megérkeztek az orvostanhallgatók is, és az ifjúság rögtönzött nagygyűlésén elfogadták az egyetemi hallgatók követeléseit. A helyi Néplap ezt néhány órán belül különkiadásban meg is jelentette. A három egyetem csoportja a Simonyi úton megindult a város felé. Közben sok utcai járókelő is beállt a menetbe. A ragyogó napsütésben 1848 forradalmi márciusának hangulata érződött.

²⁹ Valószínűleg Kiss Ferencről (Tiszapéterfalva, 1928.–?) van szó, aki 1952–1954 között a XIX. századi Magyar Irodalmi Tanszék tanársegéde volt.

Magam úgy keveredtem a vonulók közé, hogy Németi János, a volt gazdasági igazgató, a párt egyik legkeményebb tagja hívott (jó ismeretségünk a tudószanatórium-ból eredt, ahol mindketten hosszú hónapokat töltöttünk). A tüntetésen való részvétele meglepett, de később tapasztaltam, hogy az eseményekkel a párt iránt elkötelezett emberek java ideig-óráig rokonszenvezett.

A menet félóra alatt a megyei pártbizottság Perényi utcai épületéhez ért. A rövidke utcán, a Református Kollégiumtól a Déri Múzeumig sokezres tömeg szorongott, és rögtönzött kórusok követelték a szovjet csapatok kivonását az országból, Gerő menesztését a hatalomból, a beszolgáltatás eltörlését és egyebeket. Be kell vallanom, kissé féltem: ha két tank megszorítja a tömeget az utca két vége felől, kevesen menekülnek meg. A Fűvészkert utcai iskola ablakából a gyerekek orosz tankönyveiket dobálták az utcára.

Miközben a tömeg ütemesen mondta követeléseit, a pártbizottság egyik erkélyének ajtajában megjelent Görbe János, akkoriban a Csokonai Színház tagja, számtalan paraszt- és munkáshős színpadi és filmbeli alakítója, és hatalmas ováció közepette elszalvta a Nemzeti dalt. (Itt megbicsaklik az emlékezet, mert Petőfi: A nép nevében költeménye is felidéződik bennem.) Még tartott az éljenzés, amikor egy másik erkélyajtón is kilépett valaki. Újabb beszédet vártunk, ám a kikukkantó ember nagyot rikkantott:

„*Maradjanak csendben, mert így nem tudunk dolgozni!*” Éktelen felháborodás követte a kérést, kis híján a tömeg behatolt a pártbizottság épületébe.

Később a jelenlévők a Vagongyárhoz vonultak, ahol rövid beszéd után a gyárkapuról leverték a vörös csillagot. Ezután ment mindenki a dolgára.

Én az egyetem felé vettem az irányt, mert estére nagygyűlést hirdettek. Az Aulában már nem volt hely, de híradós katonák percek alatt hangszórókat szereltek fel az erkélyekre és az épület előtti lámpaoszlopokra, és így hallani lehetett mindent, ami bent elhangzott. Ma már csak Kossuth II. lelkes beszédére emlékszem, volt abban minden: drága magyar haza, véráztatta anyaföld, rónaság meg árvalányhaj is. (Erről a városzerte ismert extrém figuráról majd később még szólok.)

Amikor a gyűlés után a városba mentem, már sötét este volt. A MÁV igazgatóság előtt sok ember figyelte, amint néhányan akrobatikus ügyességgel szerelik le az épület tetejéről a vörös csillagot. Amikor nagy csörömpöléssel a járdára esett, az emberek megindultak a rendőrség felé újabb „csillagnézőbe”. A Kossuth utcai épület komoran sötétlett, egyetlen ablakában sem világított fény, őrség sem állt a kapunál, de tartottam attól, hogy az ablakok mögött rendőrök vagy államvédelmisk állnak beavatkozásra készen (magam – kerékpárral lévén – a Batthyány utca elején álltam, hogy ha úgy adódik, a Szent Anna utca felé kerekelt lehessen oldani). Amikor néhány fiatal egymás vállára állva megkísérelte a bejárati kapu melletti tábla leverését, lövések dördültek, és két halott maradt a helyszínen. A Köztemető ravatalozójának közvetlen közelében temették el őket. (A temetésen a gyászbeszédet Koczogh Ákos,³⁰ a régi rend mellett mindig kiálló

³⁰ Koczogh Ákos (Budapest, 1915.–Budapest, 1986.) a Gyakorló Gimnázium tanára, egyetemi magántanár. 1950-től az egyetemi Magyar Irodalomtörténeti Intézetben adjunktus, majd docens. 1953-tól a számára létrehozott Világirodalmi Tanszék tanszékvezető docense. 1957-től a debreceni Református

irodalmár docens tartotta, Karácsony Sándor egyik buzgó híve, és büszkén emlitem: ő is tanárom volt a gyakorlóban. Elhamarkodottan vállalt szereplése a forradalom utáni rendcsinálás idején derékba törte oktatói pályáját. Akkoriban volt esedékes professzori kinevezése, csak gyanítom, hogy a beszéddel ezt akarta bebiztosítani. Nem sikerült.)

Amikor a rendőrségtől hazaértem, éppen akkor mondta a rádióban a Jugoszláviából aznap hazatért Gerő Ernő a döbbenetes politikai érzéketlenségről tanúskodó beszédét, ami olaj volt a forradalmi események tüzére.

Talán már a következő napon sor került az egyetemi forradalmi bizottmány megválasztására. Meg kell mondanom, hogy ezt nem annyira a forradalomért lelkesedők és a régi rend iránt mindig fenntartással viselkedők kezdeményezték, hanem inkább néhány olyan vezető, akik buzgó támogatói voltak az elmúlt évek politikájának, és ők serénykedtek az egyetemi követelések megfogalmazásában is. Az eseményekhez való ilyen fajta „gyors felzárkózásuk” bennem megütközést és viszolygást keltett, és biztos voltam benne, hogy csupán pozícióik átmentését szolgálta volna a forradalom győzelme esetére. A forradalmi bizottmány névsorába a tervezet készítői engem is bevettek, érzésem szerint azzal a szándékkal, hogy majd az egyetemi vezetését informálom az ott történekről. Szerencsére a választás nem az elképzelés szerint zajlott le, és így elkerültem azt a tortúrát, amelynek a tagok nagy része később ki volt téve.

Az történet ugyanis, hogy amikor elő akarták terjeszteni a bizottság javasolt névsorát, valaki közbekiáltott: „*már elegünk van abból, hogy mindig a vezetés mondja meg, hogy kit kell megválasztani! Majd mi megmondjuk, hogy kiket akarunk!*” (A közbeszóló Hasmenés volt. Ne tessék meghökkenni, a találó név onnan van, hogy az alacsony, hatalmas pocakú vízvezeték-szerelő járása olyannak tűnt, mintha egy has gyalogolna. A tiszta választás melletti kiállásáért később nem dicsérték meg.) Nem emlékszem, hogy később a bizottság bármi érdemlegeset tett volna, nem sok értelme volt a 10 vagy 12 pontból álló követelés megfogalmazásának sem.

A november 4-éig tartó napokat a rektori titkárságon töltöttük, állandóan a rádiót hallgatva. A rektoron (Varga Zoltán) és Szabó Istvánon, a bizottmány egyik tisztségviselőjén kívül néhány hivatali kolléga volt jelen, és néha bejött egy-két külső személy hírt hallani. Többször láttam ott Imre Lajos³¹ professzort, szintén a bizottmány egyik vezetőjét, Für Lajos³² tanársegédet, a városi vezetés egyik tagját, egyszer még Dede Lajos³³ tanársegédet is, géppisztolyosan (ő a városi vezetésnek volt valamilyen képvise-

Kollégium könyvtárának, 1963-tól az Budapesten az Iparművészeti Tanácsnak a munkatársa, 1975-től haláláig a Református Zsinati Iroda műemléki és gyűjteményi osztályának vezetője.

³¹ Imre Lajos (Litke, 1900.–Debrecen, 1974.) a budapesti egyetemi Radiológiai Intézet tanársegéde, majd adjunktusa. 1940-től a kolozsvári Ferenc József, majd 1945-től a Bolyai Tudományegyetemen az Általános és Fizikai Kémiai Tanszék professzora. 1950-től 1971-es nyugdíjazásáig a KLTE Fizikai Kémiai Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára.

³² Für Lajos (Egyházásrádóc, 1930.–Budapest, 2013.) 1954-től a Történelmi Intézet tanársegéde.

³³ Dede László (Újpest, 1932.–?) 1956-ban vegyész oklevelet szerzett és a Szervetlen Kémiai Tanszék tanársegédévé nevezték ki. 1957-ben bíróság elé állították és 15 évi börtönbüntetésre ítélték. 1959-ben amnesztiát kapott.

lője). Jellemző azokra az időkre, hogy az említett vezetőknek a pontos tisztségét nem tudtuk. Ez bizonyára a mindössze 10–12 napra korlátozódó tevékenységükkel függ össze, nem voltak a forradalomban kialakult vezetői nomenklatúrák. Bár a két történész professzor, Varga Zoltán rektor és Szabó István³⁴ bizottmányi elnök(?) kapcsolata korábban általában nem volt felhőtlen, ennek nyomát a nehéz időkben nem érzékeljük. Az épületben hallgatók és néhány fiatal oktató cirkált azokkal az öreg puskákkal a vállán, amelyeket a Katonai Tanszék osztott ki.

Néhány nap múlva a Szabad Európa rádióban már előszóval üzentek azok, akik elhagyták az országot. Nevüket nem mondták, csupán jeligét, amelynek segítségével felismerhették őket, akiknek az üzenet szólt. Egy ilyen alkalommal Szabó István professzor derűsen odafordult a jelenlévő Für Lajoshoz, aki tanítványa és tanársegéde is volt: „*Lajcsi, maga majd debreceni fehér ház jeligére üzenjen!*”

Bizonyára nem ez adta az ötletet, de néhány nap múlva hallottuk, hogy szülőfalujából (Egyházasrádóc, néhány km-re az osztrák határtól) Für nyugatra távozott. (1957 tavaszán, amikor fél évig Barta János töltötte be a rektori tisztséget, kérésére felhívtuk a párizsi magyar követséget, hogy közölje az ott tartózkodó Für Lajossal, jöjjön haza, mert ígéret van, hogy nem lesz bántódása. Akkoriban a külföldi telefonhívások fehér holló számba mentek, ezért jól emlékszem az esetre.)

A november 4-éig terjedő időszakból inkább csak mozaikok élnek bennem, és az a meggyőződés, hogy Nagy Imre mindig az események mögött kullogott, és nem volt képes megelőzve őket azok élére állni. A rádió lépten-nyomon azt közölte, hogy a szovjet csapatokat kivonják az országból, ugyanakkor a mai Bem tér–Füredi út kereszteződésében az áthaladásra félórát kellett várni a vonuló tankok miatt, és a haladás iránya Budapest volt. Egyre több jelből éreztük, hogy a forradalom sorsa megpecsételődött. Erre nem is kellett sokat várni.

November 4-én hajnalban ágyúdörgésre riadtunk, és a rádióban ekkor hangzott el Nagy Imre megrázó erejű beszéde. Éreztük, hogy történelmi idők részesei vagyunk.

Néhány történet a forradalom napjaiból:

Az egyetem nem sokra becsült, mindig a vezetés közelében sündörgő gondnoka hívás nélkül is gyakori látogató volt ezekben a napokban a rektori titkárságon, jött szót hallani. Nagy Imre egyik bejelentése után, amely a forradalmi erők sikereiről adott hírt, lekapta fejről a sapkáját és „győztünk!” kiáltással örömeiben a földhöz csapta. Mi csak néztük meglepő forradalmárkodását, hiszen köztudott volt párttagsága, ami portási állásából a gondnokiba segítette. November 5-én a titkárságon nagy dübörgésre figyeltünk fel. Látjuk ám az ablakból, hogy egy szovjet tank áll meg az egyetem előtt, és szembefordul az épülettel (az ágyúcsőbe belelátni nem kellemes érzés), de megnyugodtunk, amikor a tankból Ménes János, a városi tanács elnöke szállt ki. (Egykori nyom-

³⁴ Szabó István (Debrecen, 1898.–Budapest, 1969.) az egyetemi Történelmi Intézet tanársegéde, 1928-tól Budapesten az Országos Levéltár tisztviselője, magántanár. 1943-tól 1959-es nyugdíjazásáig Debrecenben a Magyar Történelmi Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára. A népességtörténeti kutatások egyik elindítója, nagy hatású iskolateremtő professzor.

dász, sok tekintetben kiemelkedett az akkori vezetők közül, és az egyetemmel sem volt rossz a kapcsolata. Két év múlva kegyvesztett lett Debrecenben, de Budapesten azért jutott neki egy nyomdaigazgatói állás.). Jött az egyetemre tájékozódni. Persze a sapkacsapdosó gondok is előkerült, a tanácselnök közelébe férkőzött, megveregette a vállát, és ekként biztatta: „*csak további kemény lépésekkel a szocializmus felé, Ménes elvtárs!*” Ilyesféle pálfordulást akkor gyakorta láttunk.

Mesélték, hogy a Magyar Intézet docense, Kardos Pál³⁵ (ő is egykori tanárom), aki szívvel-lélekkel részt vett a pártéletben, és valamiféle naiv lelkesedéssel csatlakozott mindenhez, amit a párt meghirdetett, akár békekölcsön jegyzéséről, akár sztálini születésnapj felajánlásról vagy a kulákság elleni harcról volt szó, és kíméletlen tagja volt az oktatói pártszervezet fegyelmi bizottságának, tehát ez a harcos baloldali férfiú többek füle hallatára kijelentette: „*száradjon ki a nyelvem, ha még egyszer kiejtem a számon az »elvtárs« szót*”. Bizony november 4. után ez ismét gyakran megesett! Nem is ő, hanem baráti-elvtársi köre magyarázta azzal az elhamarkodott kijelentéssel, hogy – mint közismert volt: 1944-ben egész családját koncentrációs táborba hurcolták és megsemmisítették –, érthető félelmében a kijelentéssel meg akarta nyerni az esetleg újból hatalomra jutó ellenség jóindulatát. Az esetről később nem illett beszélni.

Az eseményeket talán az egész egyetemen a menza vezetője látta a legvilágosabban. Nadányi Károly vezérkari iskolát végzett hadmérnök-katonatiszt volt a háborúban, és jobb híján a menzát vezette – a nehéz körülmények ellenére – közmegelegedésre. Jelen voltam, amikor október végén egy alkalommal említette: többen tanácsolják neki, hogy vegye elő a régi uniformist, és álljon a debreceni események élére. Erre mondta: akinek csöppnyi esze is van, világosan látja, hogy a szovjet csapatok néhány napon belül, minden magyar, meg nemzetközi tiltakozás ellenére – és persze saját ígéretük ellenére – beavatkoznak a harcokba, és a forradalmat egy-két nap alatt leverik. Jó lenne, ha a rektor a hallgatókat nyomban, amíg lehet, hazaküldené, mert 1200 forrófejű fiatal egy tömegben önmagára és környezetére is veszélyes, de ha a szülők közelében vannak, ők megóvják attól, hogy veszélyes akciókba keveredjenek.

A forradalom iratai között találtam egy felterjesztés-másolatot, amelyben az egyetem 1957-ben a minisztérium felhívására jelentette, hogy az eseményekkel kapcsolatban kiket ért kimutatható anyagi kár. Tudvalévő, hogy a városban harci események nem voltak, csupán a Déri téren a Posta biztosítására felállított két szovjet tank durrantott néhányat november 4-én hajnalban, így ébresztve a várost. Persze, a kiskatonák nem tudhatták, hogy az ágyúcső kinek a lakására néz, de valami belső megérzés mégiscsak vezethette az irányzót, amikor az egyik lövést „*egy ellenforradalmár és narodnyik tanárségéd*” hónapos szobájára adták le a Püspöki Palotában, mégpedig Für Lajos és Irinyi Károly³⁶ közös albérletére, nagy kárt téve a dunnacihákban, alsóneműkben és

³⁵ Kardos Pál (Debrecen, 1900.–Debrecen, 1971.) a debreceni zsidó gimnázium tanára, 1944–45-ben munkaszolgálatos. 1947-től a debreceni egyetem Magyar Irodalom Intézetében intézeti tanár, a megalakuló II. Sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszéken docens, majd 1962-től egyetemi tanár.

³⁶ Irinyi Károly (Esztár, 1931.–Debrecen, 1988.) 1953-tól a Történelmi Intézet tanárségéde, 1961-től adjunktus. 1970-től a megalakuló Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszéken dolgozott, 1970-től docens, 1981-től egyetemi tanár.

a legényszoba berendezésében. Emlékeim megírása idején találkoztam Irinyi professzor özvegyével, és magamat ellenőrzendő rákérdeztem: jól tudom-e a történeteket? Meghatottan emlékezett a régi időkre, amikor még menyasszony-vőlegény voltak, Shakespeare-sorozatuk kötetei máig őrzik a repeszek nyomait.

Jut eszembe egy tanácsülés 1956–57 telén. A Bessenyei utcai kollégium alagsorában tartották (itt ui. volt fűtés, az egyetemen pedig csak egy-két szobába lehetett kályhát beállítani, az épület ma az egyetem óvodája). Varga Zoltán rektor kérésére nem készítettem el a jegyzőkönyvet, később a sztenogramm³⁷ is eltűnt a hivatalból. Az egyik napirendi pontra jól emlékszem: a Marxizmus-Leninizmus Tanszék további sorsát tárgyalta, és egyetértés mutatkozott a tanszékvezető elképzelésével, hogy az egységet Filozófiatanszékké kell átszervezni. Több oktatót is megneveztek, mint elbocsátandót, nem lévén alkalmasak egyetemi munkára. Csak egyre emlékszem közülük, de ő az egyetemről vonult nyugdíjba.

A fűtetlenségről jut eszembe a következő történet. A Rektori Hivatal a mai külügyi csoport helyiségében és a mellette lévő szobában húzta meg magát, ide lehetett ui. kályhát beállítani, lévén a falban valamilyen szükségkürtő, és a kiselejtett személyi iratokkal tüzeltünk. Január végén Sáríka beinvitált bennünket a rektori titkárságra, azaz a mai rektori szobába (talán éppen Sára-nap volt) egy pohárka italra. Nyomban előkerült egy nagy üveg szilvórium, amit a jelenlévő néhány fiatal irodalmár és történész, no meg mi nyakalni kezdtünk. Még csak az elején tartottunk, amikor valaki a dermesztő hideg szobában az üveget véletlenül lesodorta az asztalról, és a flaska ezer darabra robbant az öreg perzsaszőnyegen.

Szerencsére a szoba fűtés hiányában még hetekig nem volt használatban, és mire rendeződött a fűtés, az állandó szellőztetéssel az árulkodó illatok is eltávoztak.

Talán már 1957 tavasza volt, amikor elkezdődtek a felelősségre vonások az eseményekben való részvételért. Súlyosabb cselekmények az egyetemen nem voltak, és az ítéletek is ennek megfelelően indultak. A javaslatokat – vagy a már kihirdetett döntéseket? – a minisztérium nem fogadta el, és a kirendelt fegyelmi biztos – az ELTE jogi karának adjunktusa, dr. Medve Zsigmond – még hetekig szimatolt és kihallgatott. Végül a minisztérium az esetek többségében szigorítást rendelt el, ami néhány oktató eltávolításával járt, többségük évekig kényszerpályán dolgozott.

A legnagyobb kárvallottja 1956-nak az a ragyogó fiataloságú, Nyelvészeti Intézet-beli adminisztrátor volt, aki már november 4. után egy egyetemen kívüli személy kérésére egy *ellenforradalmi röplap* szövegét stencilre gépelte, és ezért 5 év börtönt kapott, aminek nagy részét le is töltötte. Szabadulása után a Moziüzemi Vállalatnál takarítóként alkalmazták, jegyzetői munkakörre nem találtatván alkalmasnak.

(Az 1956-ban felelősségre vont hallgatók és oktatók rehabilitálásáról az egyetem 1985–90. évi összevont évkönyve ad bővebb tájékoztatást.)

³⁷ Gyorsírói feljegyzés.